

A KELTA URALOM EMLÉKEI MAGYARORSZÁGBAN.

Azóta, hogy az őstörténelmi emlékek a tudós világnak figyelmét magokra vonták, sőt a művelt közönséget is általánosan érdeklik, igen sok régi emlék, mely azelőtt el lett hanyagolva, Muzeumokba s gyűjteményekbe bejutott, számos könyvekben le lett írva s rajzokban közzétéve. A dánok és svédek voltak e részben az úttörők, angolok, francziák, németek követték őket, végre az olaszok is, kik a classicus kor dicső maradványaitól környezve csak későn méltatták tanulmányozásra egy műveletlenebb időszak durva emlékeit. Az őstörténelmi leletek most már mindenütt figyelmet ébresztenek s a tudományos anyag oly annyira megszorodott, hogy az osztályozáshoz is hozzá lehetett fogni, hogy némi rend hozassék az emlékek tömegébe. Ez eddig a kőkorra nézve legnagyobb részben megtörtént s eléretett a vizsgálok közmegegyezése az iránt, hogy melyek a régiebbek, melyek a későbbiek s miként következnek egymásra a változatos típusok. A svédek és dánok a bronzkori emlékekre nézve is megkísérlették az osztályozást, ez azonban nem fogadtatott el oly általánosan, mint a kőkori emlékeké, sőt a mint e tudósok magok is bevallják, ezen osztályozás csak a náluk talált bronzeszközökre alkalmazható, hol a kifejlés folytonosságát nem szakította meg a különböző népeknek bevándorlása s az országnak idegen fajok által történt elfoglalása. Francia-, Német-, Olasz- és Magyarországnak a lakosság gyakran változott, különféle nemzetiségek váltották fel egymást határai közt s azért nehéz a megmaradt emlékek sokaságát osztályozni s viszonylagos chronológiájokat meghatározni. Itt tehát a kritikának jelenlegi feladata a különböző leletek összehasonlítása által felismerni azt, mi biztosan, vagy legalább valószínűleg bizonyos korhoz vagy nemzethez tartozik, hogy az ismeretlenek száma fogyjon. Ily czélből kísérlettem meg a következő lapokon meghatározni azon emlékeket, melyek hazánkban a kelta művelődésnek emlékei, hogy elkülönöztvén őket a régibb bronzkor emlékeitől, ezeknek típusa is könnyebben határozhatóvá válik.

A rómaiak Augustus alatt ismerkedtek meg hazánkkal; nyolcz évvel K. e. foglalták el Pannoniát, bekebelezték azt világbirodalmukba mint provinceziát, s bevonták a régi cultur-élet mozgalmába. Az elfogadott fogalmak szerint Magyarország történelmi kora ekkor veszi kezdetét, mert az időponttól fogva nemcsak a classicusok, de számos feliratok, épületi romok, érmek, fegyverek, szobrocskák, s a házi élet mindennemű eszközei oly biztos okmányokul szolgálnak, melyekből a történetíró megalkothatja az akkori idők képét. De mind az, mi a római foglalatást megelőzi, vagy annak körén túl esik, őskori homályba van borítva. A régi írók csak esetleg említik a barbár törzsök nevét, melyek hazánkat lakták, mert a római nem gondol vad szomszédjával, annak művelődési állapo-

tával, történelmével és nyelvével, s csak akkor érdemesíti figyelmére, midőn vele össze-
 ütközik, ha ez a római határt átlépi, a római telepeket megtámadja, s a világ urait háborúra s
 foglalásra kényszeríti. Így vagyunk mi hazánk ősi lakóival is, Livius, Polybius, Strabo,
 Tacitus, Trogus Pompejus csak esetleg tesznek említést róluk, de ott, hol az írók hallgat-
 nak, felszólalnak az emlékek, s felhívják a régésznek s nyelvésznek figyelmét, kiknek
 feladata megérteni a régiség maradványainak nyelvét, kideríteni az őstörténelem homályát
 a tudomány szövéténeke által, s meghódítani a történet előtti idöket a történelem számára.

Midőn a rómaiak közvetlenül K. e. Pannoniába, a mostani dunántúli kerületbe és
 Horvátországba nyomultak, akkor nem találtak itt míveletlen barbárokat, állandó hajlék
 nélkül élő vadászokat, vagy sátor alatt tanyázó vándor nomádokat, a lakók ismerték a
 városok életét, s tudták azokat erödítésekkel ellátni. Ezt a nyelvész könnyen bizonyíthatja be
 a római coloniák neveiből, melyeknek csak legkisebb része a római nyelv szüleménye,
 túlnyomó számuk barbár eredetű, s idegen hangzású, annak bizonyoságaúl, hogy e telepek
 már a foglalás előtt is fennállottak, s nem a rómaiaktól nyerték elnevezésöket. Néhánynak
 közülök kétségtelenül kelta a neve, úgy mint Singidunum, a mostani Nándorfejevárvár, Carro-
 dunum, felső Horvátországban, és Noviodunum most Izakesa az alsó Dunánál, ezeknél a «du-
 num» rag bizonyítja a kelta eredetet; e rag, a mint tudjuk, számos francziaországi város nevei-
 nél fordul elő: pl. Lugudunum, Virodunum, Uxellodunum, Augustodunum, Eborodunum,
 Lyon, Verdun, Yvelles, Autun, Yverdon; Taurunum, a mostani Zimony a tauriskoktól vette
 nevét, kelta törzstől, mely a római írók szerint a Száva torkolatától nyugat felé, Styriáig és felső
 Austriáig terjedt, s az alpesi Taurinokra is emlékeztet, kik a mostani Turint, a rómaiak alatt
 Augusta Taurinorum, alapították meg. Alisca, most Szegszárd, Alesiát juttatja eszünkbe a
 francziaországi Gallusok fő és anyavárosát; Cornacum, melynek helyét nem tudjuk biztosan a
 Duna körül Bácskában meghatározni, és Carnuntum, most Petronell, Pozsony felett a
 Dunánál, a kelta karnoktól nyerhette nevét, kiknek emléke Karán és Karantán országok
 neveiben máig fenmaradt, Plinius egyébiránt egy Cornacut népséget is említ; Francziaor-
 szágbán pedig ott van Gornacum, a mostani Gournay s Carnac a Bretagnenek híres kelta
 szentélye. Bregetio, Ó-Szöny, ismét kelta eredetű szó, mely semmikép nem függ sem a
 szláv «breg» hegy, sem a német Berg szóval össze, ez inkább a kelta Brigával, mely erödöt
 jelent, hozható összeköttetésbe. — Bononia, a középkori magyaroknál Bodon, most Widdin, a
 bolgár Dunánál, az olasz Bononiának, a boiok fővárosának viseli nevét; Scarabantia,
 Sopron, hangzása szerint is kelta.

A nyelvészet nyomán tehát állíthatjuk, hogy a rómaiak előtt kelták lakták a Duna
 közép medenczejét, azon hatalmas népfaj, melynek akkori fészke a mostani Francziaor-
 szágból, mely egész Angolországot népesítette be, s még most is az Ir szigetet lakja, mely a
 rómaiak idejében az Alpesek hegyoldalain terjedve déli Németországot s az egész Duna
 mentét foglalta el. Ezen népességi számra is hatalmas faj legfélelmesebb ellensége volt a
 rómaiaknak századokon keresztül, de végre legyőzve beolvadt a rómaiságba, s áthatva
 ennek központosító, szervező szellemétől, főeleme lett az ujabbkori franczia nemzetnek.
 Egyébiránt nemcsak a nyelvészet állítja, hanem a római írók is bizonyítják, hogy a kelták,
 az ókornak e nagynevezetességű népe, több századokig bírták hazánkat. Titus Livius (V.
 könyv 34 fejezet) elmondja, hogy Tarquinius Priscus idejében, tehát Livius chronológiája
 szerint 590 körül K. e. a Biturigok népe annyira elszaporodott Galliában, hogy Ambigat

király a fiatalságnak két raját küldte ki országából Bellovesus és Sigovesus unokaöcscseinek vezérlete alatt. A madarak röpte lett a kivándorló népségek kalauza, s Bellovesust Olaszországba vezette, Sigovesust a Rajna felső folyásánál a Hercyniai erdőkbe. Népei Trogus Pompejus szerint az illyr öbölhöz hatoltak, leverve a barbárokat kikkel útjokon találkoztak, míg végre Pannoniában telepedtek le. (Justinus XXXV. 4) Thierry Amadé a gallusok híres történetírója, hivatkozva a classikusokra, megjegyzi, hogy Sigovesus vándornépe lett azon számos és hatalmas törzsökök gyökere, melyek az idők folyama alatt a Duna jobb partját, s az alpesek keleti lánczát népesíték meg (Histoire des Gaulois I. 145). S csakugyan Helvetiában, déli Németországban, különösen a mostani Bajor és Csehországban mindenütt kelta lakókra találunk,* kiknek legnemesebb törzse a Boiok. Ezek adták a nevet Boiuváriának, és Boiemumnak, melyről még Tacitus is ezt mondja (Germania 28 fejezet): Manet adhuc Boiemi nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus.

A kelták őstörténelme sok nézetkülönbséget idézett elő az újabb német és francia történetíróknál, kiknek véleménye különösen az olasz és dunavidéki kelták iránt erősen elágazik. Abban ugyan megegyeznek mindnyájan, hogy Livius elbeszélése nem egyéb mondánál az olasz és dunavidéki kelták eredetéről s rokonságáról, minő más népeknél is található, ilyen pl. nálunk a Hunor és Mogor monda a kún- és magyar atyafiságról, de a német kritikának nagy mesterei Niebuhr, Zeuss, Grimm Jakab és Mommsen semmi történelmi súlyt nem tulajdonítanak e mondának, azt a késő idők költeményének tartják, sőt merőben tagadják a keltáknak őskori bevándorlását Olaszországba. Magára Liviusra utalnak, kinek szavai szerint a Brennus népei, kik a Pó mellől az Etruszk városokat támadták meg, sőt 391-ben Rómát is bevették, új jövevények voltak, kikben sem békében, sem háborúban bízni nem lehetett. A római író ismételve «gentem invisitatum» említ, s «formas hominum invisitatas» s «novum genus armorum» oly nemzetet, minőt még nem láttak, ismeretlen alakú embereket s új fegyvernemeket. A német írók szerint tehát a gallusok bevándorlása Olaszországba összeesik Brennus hadjáratával, a negyedik század végével, s vissza nem vitethetik a hatodik század végére. Henri Martin ellenben s legújabb időben Bertrand (Archéologie Celtique Gauloise 432) Livius mondájában ragaszkodnak a történelmi alaphoz, sőt chronológiájának valószínűségét is elismerik, és különbséget tesznek a kelták s Gallusok közt. Az elsők, szerintök, feketehajú, brachykephal nép, mely Ázsiából bevándorolva ellepte az egész északi és nyugati Európát, egy részök a Duna mentében választotta lakhelyeit s a Galaták nevét vette fel; e brachykephal kelták utódai mostanáig megmaradtak Irhonban, Walesben, Auvergneben, Savoyában. Később jöttek a barnahajú dolichocephal Gallusok. Franciaországban legyőzték a rokon keltákat s megtelepedtek ott, Helvetiában s felső Olaszországban. Ezekre vonatkozik a Bellovesus monda, ezektől

* Caesar B. G. 24. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circa Hercynias silvas Volcae Tectosages occuparunt atque ibi consederunt.

Tacitus Germania 28. Validiores olim Galliarum res fuisse summus auctorum Divus Julius tradit, eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantum enim annis vitabat, quominus, ut quaque gens evaluatorat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas. Igitur inter Hercyniam silvam, Rhenumque et Moenum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, gallica utraque gens tenuere.

származtatják az Insubereket Olaszországban, az Etruszkok ezen régi szomszédait. Bertrand csak a Brennus Gallusaiban lát jövevényeket, szerinte ezek csakugyan új emberek, mert ők dunavidéki galaták, igazi kelták, kiket a cisalpin Insuberek segítségül hívtak be Olaszországba. E «jövevények» így szól a tudós francia «e rettenetes támadók, kik a rómaiak lelkében kitörülhetetlen rémületet idéztek elő, nem voltak Gallusok, hanem Galaták a duna és kárpátok galatái *οἱ Γαισάται Γαλάται, οἱ Βοῖοι καλοῦμενοι Γαλάται*, a mint Polybius fejezi ki magát». E galaták jöttek legyen bár Olaszországba mint zsoldosok, az Insuberek meghívására, s akár magok jó szántából, akár egy elégedetlen etruszk vezér kecségtetésére nyomultak be a félszigetbe, csakugyan új fegyvernemekkel bírtak s külön taktikájuk s jellegük volt, eltérő az olasz keltákétól, *τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν κελτῶν* (Polybius II. 13.)

Feleslegesnek tartjuk e vita érdekébe beleereszkedni, annyi bizonyos, hogy a gallusok történelmi kora Olaszországban a Brennus hadjáratával kezdődik, hazánkban Fülöp macedon király uralkodásával. Létezhetnek ugyan s léteznek bizonyosan ennél régibb kelta emlékek is, mind a Pó, mind a Duna völgyében, de ezek chronológiáját még hozzávetőleg sem vagyunk képesek meghatározni. Egyébiránt a történelmi időkben a Pó melléki gallusok históriájára nézve teljesebb adatokkal bírunk, mint a dunavölgyi galatákéra, mert Róma bevétele óta 391-ben K. e. a harc a rómaiak és cisalpin gallusok közt csaknem szakadatlanul tart két századon keresztül, míg végre Scipio Nasica a Boiokat, a kelták legvitézesebb törzsét is, kiknek fővárosa egy darabig az etruszkoktól elvett Felsina volt, mely tőlök a Bononia (Bologna) nevet kapta, döntő csatában 191-ben K. e. megveri s valószínűen azon túlzással, mely időnkben is a bulletineket jellemzi, a senatusnak jelentheti: hogy a régi ellenség közül fegyverfogható férfi nem maradt fenn s hogy a Boiok nemzete csak aggastyánokból s gyermekekből áll. Diadalmenetében 1400 arany csavart nyaklánczot (torquis) mutatott be zsákmányul a római népnek, azonfelül aranyat kétszáz kilencvenöt fontot, s ezüstöt végtelent. Strabo (V. p. 213.) azonban a római vezér hivatalos jelentését bizonyos tekintetben megezáfolja, mert elbeszéli, hogy a legyőzött Boiok maradványa felkerelkedett s a Dunához vándorolt, hol a Tauriskok mellé telepedett le, s csakugyan ott találjuk a Boiokat a Fertő körül egész 40-ig K. e., mikor őket a Géták győzik le, s ha az írók szavaiba hinni lehet, végkép kiirtják, annyi bizonyos, hogy országukat harmincz évvel később csak a bói puszták, Deserta Boiorum, neve alatt ismerik s megszállják a rómaiak.

Ezek szerint a kelták, vagy a mint Polybius nevezi őket, a galaták, legalább negyedfél századig laktak Magyarországnak nagy részét, fentartva az összeköttetést az olasz kelta törzsekkel, sőt talán francia rokonaikkal is, mert van egy homályos érintés arról, hogy 281-ben K. e. Tolosából (Toulouse) egy új kelta raj özönlött volna ki a hercyniai erdőknek a Dunához. Itt mindenesetre, még pedig történelmi alapokon, megkülönböztethetünk kétféle keltákat, azokat, kik a régibb, a monda szerint Sigovesusféle bevándorlással Galliából jöttek ki, vagy inkább eredetileg az Ázsiából való bevándorlásnál itt telepedtek meg s nem kísérték rokonaikat az Atlanti tengerig, s a későbbi olasz Boiokat, kik a Fertő mellett telepedtek meg. Amazok görög művelődéssel jöttek érintkezésbe, hol békében, hol háborúban, ezek a római s etruszk civilizációnak csiráit hozták magokkal Olaszországból. Mindamellett mind a kettőnek jelleme ugyanaz, a különböző külbefolyás ez időszakban nem változtatta meg a nemzeti típust. A kelták a Dunánál szintúgy mint a Pónál, mint a

Rhonenál és a Loirenál nem türnek központi királyságot, ugyanazért nem képeznek nagy államot, mindenütt különálló törzsökre oszlanak, melyeknek mindegyike külön vezér vagy kapitány alatt áll, Polybius ezeket is királyoknak nevezi. Csak támadó háborúra tudnak egyesülni, s annak tartamára rendelik magokat alá egy közös vezérnek, kinek czíme a Brennus. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a Galatáknál vagyis a dunavidéki keltáknál is sok törzsre akadunk, Tectosagokra, Tolistoboiookra, Tauriskokra, Skordiskokra, Carnokra, Ambisonokra stb. főleg pedig Boiokra. Meglepő, hogy e névvel a mostani Bordeaux táján s a Pó partjain csakúgy mint Bajorországban, s a cseh hegyek közt találjuk, mindenütt mint a kelta nép előkelő harcziás törzsével, és ugyanazért természetesnek fogjuk találni, ha a Póvidékiek, midőn olasz hazájukat megmenteni nem képesek, inkább rokonaikhoz vándorolnak ki a Duna vidékére, mintsem hogy a római népbe beolvadjanak, mint az Insuberek.

A kelták egyik főjellege az volt mindig, hogy a magok határai közt megférni nem tudtak, s azért szívesen idegen államok s királyok zsoldjába álltak, — a cisalpin gallusok Dionysiusához szegődnek Syracusába és Hannibált még Carthagóba is kísérik, hol azonban nemsokára a zsoldosok történelmi nagy lázadásának főszereplőivé és áldozataivá válnak. Nálunk is a vándorvágj jellemezte a Galatákat, szülőföldjükhöz nem ragaszkodtak, s épen úgy, a mint régi időben kiindulva Galliából ellepték egy részről a Pó völgyét, más részről a Dunáét, Helvetiától a vaskapuig, úgy új hazájukban sem tudtak békében megmaradni. Egy darabig ugyan csak a Duna völgyében terjeszkedtek, kereskedelmi összeköttetésben álltak a görögökkel, különösen a Macedonokkal, kiknek forgalmi érmét, a Thasos szigeti tetradrachmát, nemcsak elfogadták pénzökül, hanem barbár módon sokszor utánozták is, sőt ha más görög városok érmeit is utánozták, ez mindig csak olyakkal történt, melyek a macedoni pénzláb szerint verték pénzöket. Ezek között legnépszerűbbek voltak II. Fülöp Macedon király, Nagy Sándor apjának érmei; miből világos, hogy a kelták a Macedon állammal érintkeztek leginkább. Midőn Nagy Sándor, uralkodása kezdetén, a Triballok ellen viselt hadjáratában az alsó Dunához ért, s a szomszéd népeket érdekkörébe bevonni igyekezett, a kelták is megjelentek táborában. A király, ki mindig fejedelmi fényüzéssel szerette fenntartani felsőségének varázsát, meghívta őket asztalához, melynél a királyság egész pompájával el akarta őket kábítani. De ők nem bámultak meg semmit, sem aranyát sem phalanxát, s midőn végre kérdezte tőlük, hogy hát mitől ijedne meg népök, ezt felelték: csak attól, ha az ég beszakadna, de hogy azért mégis meg tudja becsülni egy oly nagy király barátságát, minő jelen gazdájok. A király erre udvaronczaikhoz fordúlt, s megjegyezte, hogy a kelták csakugyan henczegő egy nép.

A galaták nem léptek ugyan Nagy Sándor zsoldjába, halála után azonban sokan közülök a Diadochok szolgálatába állottak, s jelesen Pyrrhus seregében ott voltak s oda veszték vele Argos meghiusult meglepetésénél. Végre megismerkedvén a görög királyok viszonyaival s egymásközti viszályaival s megvetve gyöngeségöket a galaták 281-ben meghanták a Balkán félszigetet, s Macedonián keresztül gyilkolva s rabolva lejutottak egész a korinthusi földszorosig. 279-ben K. e. ki akarták rabolni a Delphi jósda kincsházát, de a lakók hős ellentálása, s egy rémitő éjjeli zivatar és szélvész visszariasztotta őket Apollo templomától; az Isten, mint a görögök beszélték, maga védte meg szentélyét, növéreivel Artemissal s Athénével együtt. A régi szobrászat egyik remekműve a belvedéri Apollo örökíté meg Apollo e diadalát s a galaták vereségét. Megváltoztatva irányokat a következő

évben 278-ban a Bosporushoz értek, s átkelve a szoroson előzönlötték elő Ázsiát, de Antiochus, a szyriai király, megverte őket 277-ben, s győzelme nevezetességének érzetében a Soter, megváltó, nevet vette föl. A galaták azonban vereségök daczára még harminczhat évig zsarolták az ázsiai királyokat, fenntartván a barátságot a democraticus városokkal, míg végre Attalus győzte le őket 241-ben K. e. döntő csatában, s arra kényszerítette, hogy a phrygiai hegyekbe vonúljanak, hol rendezett államot alapítottak.

Miután Szent Pál görög nyelven írta meg hozzájuk címzett levelét, világos, hogy értettek és beszéltek görögül, de szent Jeromos tanúsága szerint, az ő idejében is, a negyedik században K. u. még mindig fentartották régi kelta nyelvöket.

Mindamellett, hogy a dunavidéki kelták nagy része ily kalandokban forgácsolta szét erejét, az Olaszországból hazánkba költözött Boiok 191 után K. e. még sok s hatalmas rokonra találtak, mert a Skordiskok még 114-ben megverték C. Porcius Cátót s tönkre tették seregét a mostani Szerbországban, de a rómaiak tudvalevőleg minden vereségöket mindig új győzelmekkel torolták meg, s csakugyan négy évvel később, 110-ben megfordult a hadiszerencse s M. Minucius legyőzte a Skordiskokat s a Dunáig terjesztette ki a római birodalom határait. Ez azonban nem változtatta meg a viszonyt a rómaiak s kelták közt, a kelták még mindig szomszédjai maradtak a rómaiaknak, az Atlanti tengertől s Pyrénéktől az Alpések mentében egész az alsó Dunáig, sőt a phrygiai hegyekig. A kelták ezen általános elterjedése mutatja egyrészt Caesar galliai hódításainak világtörténelmi jellegét, másrészt kimagyarazza némely fegyver s díszítményformáknak általános elterjedését az őstörténelmi időkben, mert kelták lakták az Ir szigetet, kelták Angolhont, egész Franciaországot, Helvetiát, s egy időben az egész Pó völgyét, kelták Bajor-, Cseh- és Magyarországot, kelták Galatiát elő Ázsia fennsíkján. Igaz — hogy e nép soha sem állt ugyanazon egy fejedelem alatt, soha nem alkotott egy nagy egyesült államot, hanem mindenütt sok törzsre oszlott, melyek néha magok közt megütköztek, azonban mégis kereskedelmi összeköttetésben álltak egymással, érezték a fajrokonságot, s jellemök ugyanaz maradt Európa egész szélességében. Culturájok csak annyiban különbözött, a mennyiben a Duna mellett s a görög Massilia (Marseille) szomszédságában inkább görögökkel, felső Olaszországban előbb etruszokkal, később rómaikkal jöttek érintkezésbe; nem csodálkozhatunk tehát, ha a magyar, délnémet, svajcezi, olasz, francia és angol sírokból talált fegyverek, fibulák, s ékszerek típusa sokszor azonos s csak ritkán mutat különös alakokat, melyek a nemzet rokonságát bizonyítják ugyan, de mégis tartományi önállóságról is szólnak. Mind e hasonlatosságok és különbségek megérdemlik a behatóbb vizsgálatot.

A kelta népnek hazánkban talált emlékei közt leggyakrabban fordulnak elő az érmeek, ezek három csoportba oszthatók; az elsőbe tartoznak azon ezüst pénzecskék, melyek föllapján csak tojásdad domborodás látszik, hátlapjukon néhány pont. Súlyok 10·05-től 11·75 közt ingadozik, a kisebb példányok a nagyobboknak negyedrészt képezik, 2·26, 2·65, sőt 3·07 súlylyal. Ilyeket ástak fel Lapujtón Nógrád megyében, egynehány a Benka gyűjteményből Rimaszombaton jutott a Muzeumba, valószínűleg ezek is a szomszédságból kerültek oda. Egyszerű veretük következtében ezeket tartom a legrégebbeknek s eredetiebbeknek a kelta érmeek közt, annál inkább, miután hasonló veretek fordulnak elő Franciaországban, így pl. a Roueni muzeumban. Gyakrabban az ezüst tetradrachmák, melyek a második csoportot képezik. Súlyban tökéletesen megegyeznek a makedoni philippeusokkal

s legnagyobb részben II. Fülöp ezüst érmeinek utánzásai, a fölapon a szakállos Zeusfővel, a hátlapon a lovaggal. Némelyeken közülök a görög felírás is $\Phi\Lambda\text{I}\text{I}\text{I}\text{I}\text{O}\text{I}$ vagy legalább a név első betűi elég hiven utánozva, a mi gyaníttatja, hogy e pénzek még a király idejében 359—336 K. e. verettek. Az érmészek előtt ismeretes, hogy a Thasos sziget bányáiból nyert ezüsből vert philippeusok általánosan elterjedtek Európában, Nagy Sándor pénzei ellenben leginkább Ázsiában maradtak forgalomban. E szerint a philippeusok s azok utánzásai, vagy legalább a makedon pénzláb szerint vert pénzekéi, mindenhol található, hová a görög kereskedés a kelta nép közvetítése mellett elhatott. E pénz népszerűsége sokáig élte túl a király uralkodását. Nálunk is a philippeusok utánzása, mindig barbárabb verettel folytatott Nagy Sándor uralkodása alatt, sőt nem a nagy király pénzei jöttek itt atyjáéi után forgalomba, hanem utódjának Philippus Arideus érmeinek utánzásai 317ig, a szakállatlan Apollófő s a lovag. Ezek még durvábbak az első philippeusok utánzásainál, súlyban azonban megegyeznek velök. A felírás utánzásának egészen érthetetlen volta kétségtelenné teszi, hogy a dunavidéki kelták nem tudtak olvasni, nem ismerték fel a görög betűk természetét, sőt azokat díszítménynek tartották, s csak mint ilyeket mindig durvábban utánozták, valószínűleg nem is az eredeti görög példányok szerint, mert a rajznak leírhatatlan barbársága csak úgy magyarázható, hogy rossz utánzást mindig rosszabbul utánoztak. A kudzsiri leletnél előfordult érme Erdélyben legbántóbb példányai a durvaságnak, a philippeusokkal megegyeznek ugyan súlyban, de Larissa városa utánzott Medusájának nincsenek többé emberi vonásai, s a hátlapon levő lovat csak az ismeri meg, ki az eredetileg csinosan vésett lovakat a kelta pénzekben, mindig erősebben eltorzított alakban, sok példányon kíséri. E szerint a dunavidéki kelták a Makedon királyság fénykorában a negyedik század közepe táján már ismerték a vasat, mert a pénzbélyeg vésetésére szükséges a vasvésű, — és az ezüstöt, mely a vaskor előtt soha nem jelenik meg, tehát ismerték a bányászatot, az ezüstnek más fémektől való vegyészeti elválasztását s a bélyegvésés fogásait, s volt oly terjedelmes belkereskedésük, mely az idegen országból bevitt érmeken felül szükségessé tette a honi pénzverést. Hogy ez magasabb polgárosodási fokról tanuskodik, azt könnyen elhiszszük, ha megemlékezünk, hogy a germánoknak egész Nagy Károlyig nem voltak pénzeik, Attila hunjainak sem, sőt az Avarok sem vertek pénzt, sem a szlávok a XI-ik századig, pedig mind ezek is határosok lettek a rómaikkal s byzanciakkal. A kelták culturája ezer évvel előzte meg mind ezeket, pedig maga sem emelkedett annyira, hogy a görög betűt ismerje, melyet következetesen czifraságnak tartott.

A Magyarföldön talált érme harmadik csoportja mindenesetre későbbi időkből való s valószínűleg az Olaszországból kivándorlott Boiok emléke, kik, a mint említők, a Fertő körül telepedtek meg. E szomszédságban Pozsony mellett találtak 1846-ban 44 ezüst érmet Biatec, Cobrovomarus és Nonnus vezérek nevével, s ismét a német Járendorfi határon Magyar-Óvár mellett 1855-ben 101 ezüst érmet, főleg Biatecéit és Nonnoséit, de egyeseket Cobrovomarus (Sobisomarusnak is olvasták) Bussumarus, Evojurix és Lavomarus neveivel.*

* Seidl Beiträge V. 65. Lavomarus nevét Seidl és Römer Jantomarusnak, Duchálais szintoly hibásan Lanorvarusnak olvasta.

E két leletnek egy része a M. N. Muzeumba, egy másik a bécsi Antiken-Cabinetba került, hol ezeken kívül előfordúl még *Devi*, *Suicca* és *Coisa*. *Kupido* ur (Egger Wiener Numismatische Monatshefte II. 98—106) ezen érmek súlyából akarta meghatározni chronológiájokat, azon kifogástalan érmészéti elv szerint, hogy a könnyebb pénzek mindig későbbiek a nehezebbeknél. Meghatározása azonban alig állja ki a szigorúbb kritikát, miután némely főnököktől csak igen kevés érempéldány maradt reánk, azokénál pedig, melyek számosabb példányban találtaknak, a súly erősen különbözik. Így a M. N. Muzeum kelta pénzei közül a 27 *Biatec* súlya ingadozik 16.80 és 17.50 közt, legnagyobb részök 17.20—30, a 26 *Nonnos* pénzek súlya 16.86—17.59, legnagyobb részök ismét 17.20—30, a három *Evojurix* közül kettő 16.80, egy 17.11, *Cobrovomarus* 16.80, *Lavomarus* 17.00 (vesd össze Mommsen Röm. Münzwesen 688 és 695). E szerint a súlynak ily változása mellett a gyakori pénzeknél, s a példányok ritkasága mellett a többiekénél, korán volna Chronológiát alkotni akarni egyedül ez érmek ennyire változó súlyából.

E csoporthoz tartoznak még a főleg Styriában talált ezüst érmek *Adnamati*, *Ecceio*, *Nemet* és *Atta* felirattal, nem különben a Bajor- és Magyarországbán, különösen pedig Csehországban előforduló úgynevezett szivárványtálacsák aranyból, melyek a köznépi hite szerint ott találtaknak, hol a szivárvány a földet éri. *Streber* a müncheni éremtár őre írta le azokat 1860-ban, homorú lapjokon kagylóforma jellel bélyegezvék, a domború fölapon sokszor csillagot látunk, néha *Biatec* nevét. Mind ezek Mommsen szerint az arany philippeusoknak negyedrészt képezik. Ez érmeknél nem csak felirataiknak római betűi jelzik elég késő időkből való eredetüket, de *Cobrovomarus* ezüst pénzeinek verete csakugyan *T. Carisius* ezüst denárának utánzása, ki 45—41 közt K. e. *Julius Caesar* idejében verte nevét a római pénzekre; e pénzek tehát egykori tanui a *Boiok* katastróphájának, mely a *Géták* által következett be. A kelták azonban még ezután is fordulnak elő hazánkban, a rómaiak itt találták őket elő, midőn Pannoniát elfoglalták, s provinciává alakították át, mit az emlékek, különösen az éremleletek bizonyítanak. 1796-ban *Bián* 600 denárt ástak ki, melyek közül 80 *Ravis* és *Rausci* felirattal jelelt, a többi római családi érem volt, néhány császári példánnyal *Augusztustól* és *Tiberiustól*, egygyel *Caligulától*. A feliratot az érmészek mind az *Eraviskok* vagy *Araviskok* törzsének tulajdonították, kik a római írók szerint a Dunántúl laktak; kelta nemzetiségüket bizonyítani látszik egy *Alsó-Szt.-Ivánban* *Fejérmegyében* 1855-ben talált felirat *Bato Trantonis* fi (lius) *Araviscus* Ann (orum) L h (ic) s (itus) e (st) et *Firmus* h. s. e. *Mogitmarus* T. m. p. (*Titulum merito posuit*) ez utóbbinak neve kétségtelenül kelta; *Duna-Pentelén* pedig, tehát a szomszédságban, előfordúl egy római feliraton a *Brogimara* név. A szt.-iváni lelet eszünkbe juttatja, hogy a pannonok hős vezére a Rómaiak ellen, kit *Tiberius* és *Drusus* csak hét évi harc után le tudtak győzni, szintén a *Bató* nevet viselte, gyanítani lehet tehát, hogy ő is *Aravisk* kelta volt. Mellékesen megjegyezzük, hogy a hős alakját megörökítette a bécsi Antiken-Cabinet *Gemma Augustalisa*, hol megkötve az emelkedő diadaljel alatt guggol, gatyában, mint a *Gallia braccata*, a nadrágos *Gallia* törzsei, a másik pannoniai fogolynak nyakán pedig csakugyan látjuk a kelta *torquist*.

Ezek szerint a római foglalás előtt s közvetlen utána léteztek hazánkban kelták, de nem többé görög befolyás alatt, hanem a római cultura által annyira módosítottak, hogy a római betűket ismerték, a római nyelvet értették s használták, s így könnyen beolvadtak

a rómaiságba, csak úgy mint transpadán s transalpin rokonaik. Mind ezeknek mívelődése természetesen vaskori.

A vas emlékek soká kerültek ki a régészek és gyűjtők figyelmét. A rozsdáette, formájokból kivett tárgyak az ásatásoknál rendszerint eldobattak, s ott is, hol ez meg nem történt, nem nyertek helyet az aranyzással és festésekkel díszes Muzeumokban. Még most is hiában keressük a fényes olasz gyűjteményekben, vagy a Louvreben s Eremitageban, sőt még a híres fegyvergyűjteményekben a turini várban, a bécsi arsenálban, a drezdai Zwingerben, a moszkvai Kremlinben, vagy a londoni Towerben, a római legionarius katona fegyverzetét. Még húsz év előtt is a parazoniumot, a pilumot, a római hadisisakot s paizst csak domborművekből ismertük, nem pedig eredeti példányokból, sőt a kutatók még mostanig sem tanulták megbecsülni az ókor vasemlékeit. Midőn az Epirota Karapannos napjainkban Diocletian palotájának romjaiból Nicomediában egy nagy diadalszekeret ásott ki, lefűrészelte és eldobta a megtalált vasalkotmányhoz tartozó rozsdás dísztelen darabokat, s csak a bronzdíszítményeket szedte össze és állította fel a Trocaderóban, hol a tudósok sajnálattal vették eljárását, mert épen a megmaradt vasdarabokból lehetett volna megismerni a szekér valódi szerkezetét. A vasnak becsülése csak azóta állapított meg, mióta a régészek figyelme az őskori emlékekre is kiterjedt, s a kopenhágai, stockholmi és dublini muzeumok az ősrégi vastárgyakat is figyelemre méltatták, mióta pedig a czölöp építmények s terramárék maradványai a tudományos kutatás tárgyaivá lettek, mind a muzeumok felnyitották termeiket a rozsdás vasnak, melynek oly soká tartott lenézése különösen a későbbi kelta culturának felismerését és tanulmányozását gátolta, miután ez leginkább vas eszközökben s fegyverekben nyilatkozik.

Ha a kelták ipartermékeit akarjuk tanulmányozni, azokat természetesen főleg azon országokban kell keresnünk, hol más faj nem lakott a keltán kívül, tehát Ir, Angol, Franciaországban és Helvetiában, csak másodrendben felső Olaszországban, dél s keleti Németországban s a Duna mentében. Miután azonban a nagy muzeumok, a mint már említők, vastárgyakban szegények, különös érdekeltséget költött a La Tènei lelet Svajczban, a Neufchateli tó mellett. Itt Schwab svajczi ezredes egy nevezetes vaskori czölöpépítészeti telepre akadtt, szorgalmasan és elővigyázattal összegyűjtötte s az enyézettől megmentette a vas tárgyakat, el nem hanyagolva a legesekélyebbeket sem s házában fel is állította az egész leletet. Keller a czölöpépítmények pontos és óvatos commentatora kiadta e leletet a zürichi régészegylet híres jelentéseinek másodikában, nemzetiségére nézve azonban nem mert határozott véleményt adni, sőt díszítményeiről mondja, hogy nem viselik a kelta díszítmény bélyegét, mit nem szabad rossz néven venni oly tudóstól, ki ekkor nem ismerte még a londoni gyűjtemények kelta tárgyait, sem Kemble és Francks Horae ferales című diszkiadását, melyben a szerzők különös figyelmet fordítottak a kelta díszítményekre, ezek pedig csakugyan azonosak a svajcziakkal. A dán, svéd, francia és angol régészek tüstént felismerték a La Tèneben napfényre került vastárgyak kelta eredetét, s ennek folytán kiváló nevezetességét; ezek szolgáltak Hildebrandnak a stockholmi muzeum örének, kiindulási pontúl, midőn a ruhakapcsokról a svéd régészeti folyóiratban értekezett s különösen a kelta typosz jellegét s elterjedését alaposan tanulmányozta.*

* Dr. Hans H. Hildebrand Studier. Jämforande Fornforskning. Bidrag till Spännets Historia Stockholm 1872.

A régészek ily vizsgálatából csakhamar kiviláglott, hogy ugyanazon típusok, melyek La Tèneben a vasfibulákat jellemzik, bronzban is fordulnak elő; úgy az olasz terramarekban, a Pó völgyében, jelesen Marzobottóban, Villanovában, a bologniai Certosánál, az osztrák hallstadti nagy terjedelmű temetőben, és sok helyütt francia, angol, magyar sírokban. Mind ezek azon átmeneti időszakot képviselik, melyben a vas ki kezdi szorítani a bronzot; a két ércnemből készült eszközök sokszor vegyesen fedeztettek fel, sokszor hol az egyik fém, hol a másik találtatott kizárólag ily sírokban, de a kelta típus mindegyikében félre nem ismerhető, s bizonyosságul szolgál, hogy az Alpeseiken, a Pyrenéiken s a Balkánon innen a kelták voltak azon nép, mely miután sokáig bronzkorban élt, végre a vaskorba ment át, mindenesetre a Pó vidékének s a Duna völgyének megszállása után, midőn az etruszk, római és görög művelődéssel érintkezésbe jött, tehát semmi esetre nem a hatodik század előtt K. e., sem nem a negyedik után, melyben a kizárólagos vaskornak számos jeleit, jelesen az ezüst érmeket gyakran találjuk náluk. Megjegyzendő egyébiránt, hogy a kelta bronztípusok erősen különböznek a régibb bronztípusoktól Magyarországon és a Skandináv félszigeten. Ez utóbbiba csak ritkán és elszigetelve kerültek néhány kelta tárgyak az átmeneti korszakból, Észak-Németországban ellenben a kelta és északi típusok vegyesen fordulnak elő. A kelta fegyverek és ékszerek azonban nemcsak az északi, náluk míveletlenebb népek formáitól térnek el, hanem az etruszk és római stíltól is, mely reájok volt ugyan befolyással, de őket eredetiségökből nem vetkeztette ki. A boiok fővárosa Bononia szomszédos volt Etruriával, sőt eredetileg etruszkok bírták, s nagyszerű leletek bizonyítják iparát a kelta időkben, úgy látszik, hogy ez volt a kelta fémiparnak egyik nevezetes székhelye, e leletek azonban nem hasonlítanak az etruszk művészetéhez, ellenben megegyeznek a svajciakkal, magyarokkal, francziákkal és angolokkal.

A nevezetesebb eredeti kelta típusok körülbelül a következők:

I. A KELTA KARD.

Polybiusból tudjuk, hogy a Galaták kardja hosszabb volt, mint a római legióké, s inkább vágásra alkalmas, mint szúrásra, mert nem volt hegyes. Más helyütt ismét említi, hogy kardjok könnyen görbült meg, úgy hogy azt a csatában is, rálépve lábokkal egyenesítették ki, mi csak annyit jelenthet, hogy nem volt jól aczélezva. E megjegyzések tökéletesen reá illenek a La Tène jellegű kardokra, melyek most már sok muzeumban s gyűjteményben láthatók. A M. N. Muzeumban négy ép példány létezik, s míg a Ménfőn talált római parazonium markolatostúl 58. pengéje 0.43 hosszú, az ipolyparti szobi kelta kard hossza 0.86, pengéje 0.718, a bácskai kardnak markolatostúl 1.02 pengéjének 0.84 a hossza, a pilinyinek 0.845 és 0.71, az Aszód vidékének 0.86 és 0.65. Mind a La Tènei, mind a francia, és magyar példányoknál a kard nem hegybe, hanem félkörbe végződik, a mi természetes oly fegyvernél, mely rosszul van aczélezva, ugyanazért nem szúrásra készült, melynél, beleütkezve akár a paizsba, akár a vértbe, könnyebben meggörbült volna mint a vágásnál. Hogy pedig a kelták kardjaikat csakugyan nem aczélből készítették, hanem vasból kovácsolták, azt bizonyítja azon alak, melyben az ily kardokat a sírhalmokban gyakran felfedezzük. Sokszor tudniillik össze vannak hajlítva, hogy azokat senki többé

ne használhassa, épen úgy a mint feudalis szokás szerint a család utolsó férfisarjadékának temetésénél czimerpaizsa eltöretik és a koporsó mellé tétetik. B. Nyáry Jenőnek a M. N. Muzeumban letéteményezett pilinyi kardja két rétre, a bácskai szintén így, a *szendrei tör*

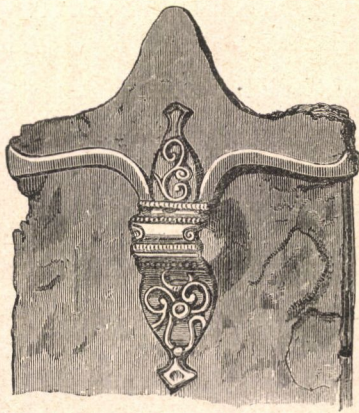
A szobi kard vasa.

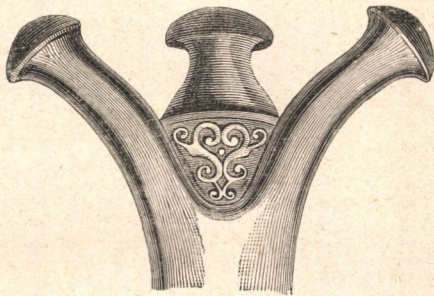
Hüvelye.

Hüvelyrészlet.

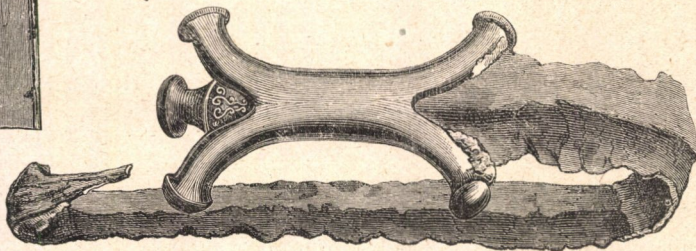
Markolatrészlet.

A szendrei tör markolata.

Hüvelyrészlet.

Szendrei tör.

épen három rétre volt összehajlítva, sőt a szobi is meg van görbítve mind oly módon, minő aczélkardnál lehetetlen, mert az aczél előbb törik, mint hogy állandóan meggörbülne. Ezt már Francks is vette észre a *Horae ferales* című kiadásában. Rómer mellözve Polybius szavait csak úgy tudja megmagyarázni e különös összehajlítást, hogy felteszi,

miként a kardok tűzben voltak, s izzó állapotban hajlítottak össze. Megjegyzendő még, hogy a kelta kard leggyakrabban vas tokjában fordul elő, mely felső részén vésett díszítményekkel ékes. A római parazonium ellenben mindig tok nélkül jó napfényre, mert ez valószínűleg bőrrel bevont fából készült volt, a fa pedig a nedves földben elkorhad és évezredekken keresztül a legkedvezőbb körülmények közt is csak Egyiptomban, ezen eső nélküli országban marad épen. A Trocaderon sok ily kelta kard volt kiállítva; még több látható a Szt.-Germaini muzeumban, egynehány a la Tènei leletből s a hallstadti sírokból is került napfényre, egynek közülük hüvelye bronzból való, másoknak markolatja készült bronzból, ilyen a szendrői tör is a M. N. Muzeumban, csak hogy a markolat alakja eltér a hallstadtitól. A kelta kard rajzait találjuk Lindenschmiednél* Franksnál** Kellernél*** Bertrandnál****, az archeologiai közleményekben†, kalauzban†† és sok más helyütt.

II. A KELTA LÁNCZ.

Ha a kelta sírokban kardra akadunk, rendszeren ott van mellette egy több tagból álló kurta láncz, mely vastag kovácsolt dupla vassodronyból ügyesen össze van csavarva. A M.

Szobi láncz.

N. Muzeumban négy ily lánczot látunk, kettőt a szobi és pilinyi leletből. Franciaországban az ily lánczok nagyon gyakoriak, La Tèneben is fordultak elő, s kezdetben övnek tartattak, de Baye József a fiatal francia régész értekezésében ††† kimutatta, hogy nem lehettek övek, hanem valószínűleg kardkötők, s csakugyan Diodorus Siculus szerint (V. 30.) a kelták kardjai hosszúak és vas vagy réz kötőkön jobb oldalakra fűződtek.

* Alterthümer unsrer heidnischen Vorzeit I. első füzet 5. tábla 2, 3, 4, 5. II. hetedik füzet 6. tábla. III. második füzet 1. tábla 2, 14, a láncz 5, 17.

** Horae ferales XIV. tábla 2. a 2. 6. XV. 2 a 26. XVIII. tábla.

*** Pfahlbauten Zweiter Bericht III. tábla és Sechster Bericht VII. tábla 15, 16. X. tábla. XI. tábla.

**** Archeologie celtique et gauloise 362.

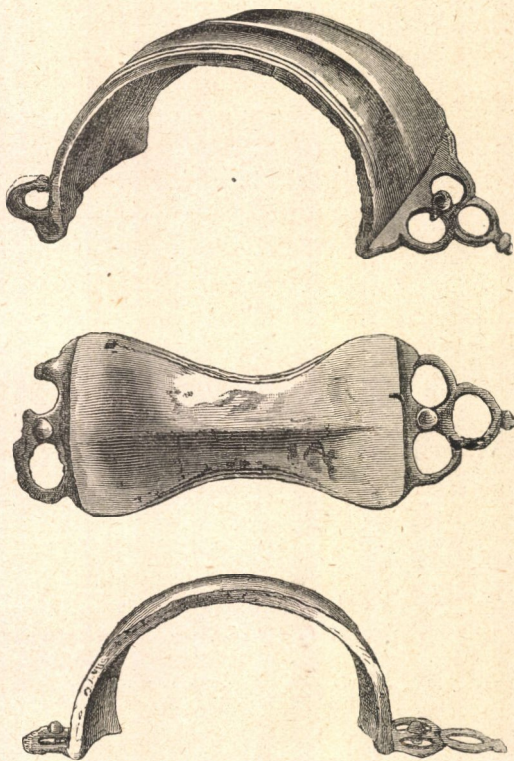
† Képatlasz V. tábla.

†† 62 lap. 109 ábra.

††† Chaines et Ceintures gauloises, a Musée archeologique folyóirat 1876-iki évfolyamában.

III. A KELTA PAIZSFOGANTYÚ.

Livius szerint a kelták paizsa hosszabb volt s keskenyebb, mint a római, s nem fedte elegendően a mögötte levő harczust.* Ily paizsot eddig nem fedeztünk fel kelta sírokban hazánkban. Livius leírásának megfelel azonban két paizs** a British muzeumban, melyeknek egyikét a Themséből, a másikat a Withamból halászták ki. E paizsok bronzból készültek, korallal s kivert jó izlésű kelta díszítmenyekkel pompáznak, úgy látszik, hogy inkább díszül mint védelmül szolgáltak. A haldokló kelta viador híres capitolini szobor, úgyszintén az attalusi meghalt kelta vitéz (Monumenti dell Istituat IX. XX. 3.) tojásdad nagy paizsokon fekszenek, melyeknek alakja szintén nem felel meg a Livius szavainak, meglehet tehát, hogy ezen író csak egy bizonyos kelta törzs sajátos fegyverzetét írja le, mely nem volt az egész nép minden törzseinél divatos. Sírokban eddig egész paizsot nem fedeztek fel, csak egy széles fogantyú, mely egy fél karpereczhez hasonlít, található rendszeren a kard és lánccsal együtt. Ilyet látunk kettőt muzeumunkban; előfordúl Lindenschmiednél s gyakran a francia gyűjteményekben. A régészek sokáig nem tudták, mire való lehetett e különös tárgy, míg végre egy nedves agyagföldbe ásott sírnál megtalálták az egészen elkorhadt és megsemmisült fapaizsok lenyomatát az agyagban. Alakja tökéletes kör volt, melynek átmérője alig harmadfél láb, ennek közepén feküdt a félkarperecz s e szerint paizsfogantyúnak bizonyult.

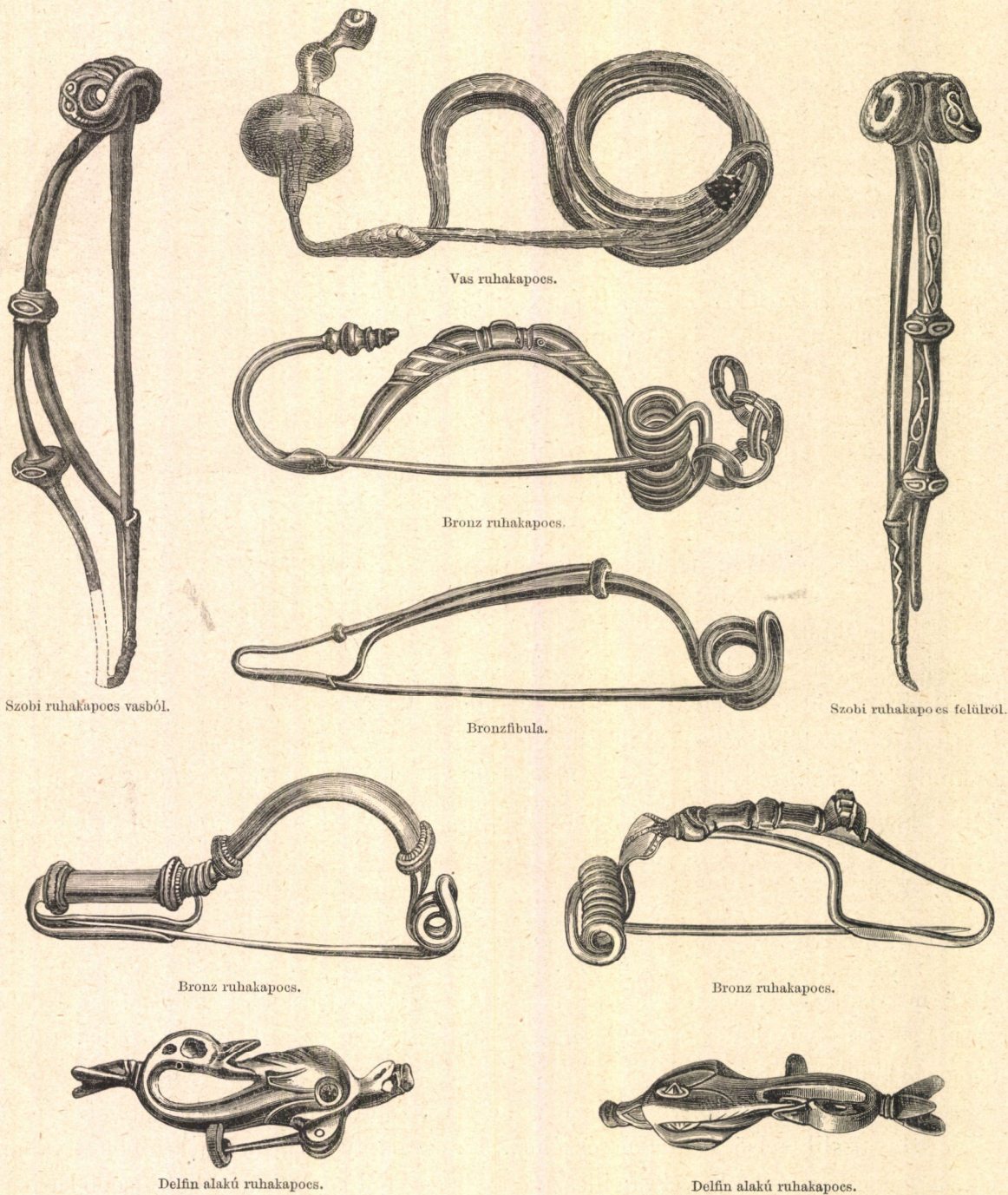
IV. A KELTA FIBULA.

A negyedik tárgy, mely a kelta hosszú tompa hegyű karddal a rövid lánccskardköttel s a paizsfogantyúval jár, s rendszeren ezek társaságában ásatik ki a sírokból, a kelta ruhakapocs (fibula), mely úgy eltér az északi és magyarországi bronzkori fibulától, mint az etruriaitól és rómainál, sodronyból készült, mely elől spirál díszítést képez s hátsó részén visszafelé kanyarodik felső, ív alakú részéhez. Ez az alaptípus, melynek többféle válfajai vannak. A hátsó rész néha hozzá van illesztve az ívhez, hol egyszerűen, hol kisebb karikákkal s gombokkal, néha a nélkül, hogy az ívet érintené egy gomba végződik, annak közepe

* Livius XXXVIII. 21 Scuta longa et ad amplitudinem corporum parum lata et ea ipsa male tegebant Gallos.

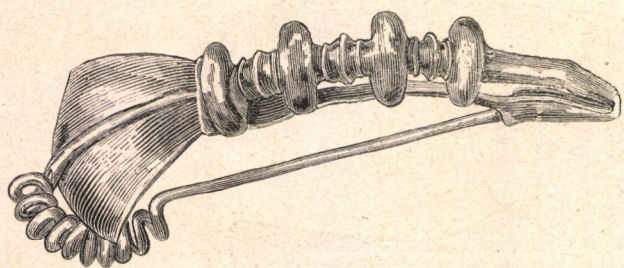
** Francks és Kemble Horae feralea XIV. XV.

mellett vagy felett néha ismét kisebb gombja van a kevésbé felhajló végén. E három főváltfajnak számtalan ismét a változata, a legválasztékosabb bronzpéldány a M. N. Muzeumban őriztetik *delfin alakban*, mely farkát hátához csapja, szemei gránátkövel rakvák ki. E ruhakapcsok nemcsak alakjukra, hanem anyagukra nézve is különbözők, van arany ily fibula

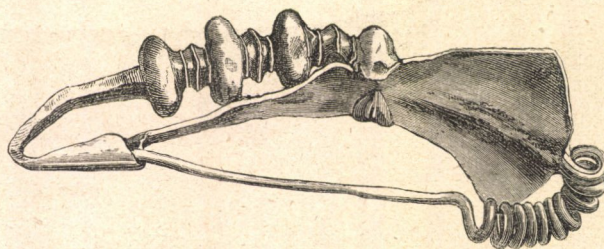

Campana gyűjteményéből a Louvreban, ezüst különösen a M. N. Muzeumban számos példányban, egyben a bécsi Antiken-Cabinetben, mely Erdélyből került oda, bronzból számtalan minden gyűjteményben, vasból kevesebb, de csak azért, minthogy eddig a vas leleteket ritkán kísérték elegendő figyelemmel.

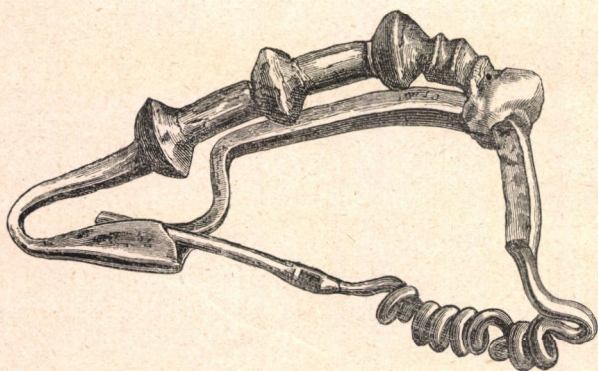
Azon legegyszerűbb alak, melyet a kelta sírokban a karddal és járulékaival találunk nálunk vasból Szobon és Pilinyben fedeztetett fel. Észak-Német, Franciaországban, úgymint Tyrolisban és Svájcban is gyakran fordul elő, de bronzból mindenütt még gyakrabban. Hildebrand már fentebb említett munkájában a La Tènei ruhakapcsoknak öt fő válfaját ismeri, s azokat A., B., C., D., E., F., alatt le is rajzolja, s ezeknek még tizenhat változatát adja Franciaországból a Rajna vidékéről, Thüringiából, Cseh-, Ir-, Angol-, Magyar- és Svédországból, úgymint északi Németországból, de figyelmét mégis kikerülte azon sajátos alak, mely bronzban és ezüstben kizárólag Magyarországon találtatik és sokszor rendkívüli nagysága által is, — van köztük arasznyi hosszúságú példány, különösen feltűnő. Ennél is az ezüst sodrony elül hosszú spirál díszítményt képez, hátúl, hol a sodrony a tű tokjává szélesedik, ismét visszakanyarodik az ív felső részéhez s hol három, hol négy, sőt több nagyobb s ugyanannyi kisebb gombbal díszlik. Ily alakú

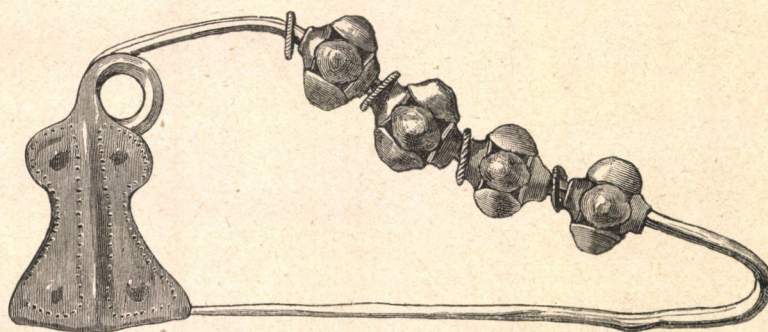
Ezüst ruhakapocs felülről.

Ezüst ruhakapocs alólról.

Ezüst ruhakapocs.

Arany ruhakapocs, fokorúti lelet.

ezüst ruhakapcsnak öt teljes és nyolcz csonka példányát bírja a M. N. Muzeum, bronzból egyet.

Ezekkel azonban nincs még a kelta fibulának minden faja kimerítve; Hildebrand Marzobottóból, Villanovából és a bolognai Certosából még néhány példányt hoz fel, melyek nálunk is, habár ritkábban, fordulnak elő. Sajátságos azon két arany fibulának alakja is, mely a fokorui kincsesel találtatott, s hosszában arany gyöngyökkel van díszítve. Mindezen kelta ruhakapcsok alakjainak alapját képezik a régi etruszk fibulák, melyeket Perugia vidékéről gróf Connestabile Károly adott ki, a keltáké azonban a régi Etruszk típus sajátos kifejtése. A rokonság a kelta formák s etruszk típusok közt könnyen

* Lindenschmied többször említett munkájában kelták a ruhakapcsok I. IV. 3. II. IV. 2. VI. 3. VII. 3. XI. 2. Kellernél Sechster Bericht XIV. tábla 1—7.

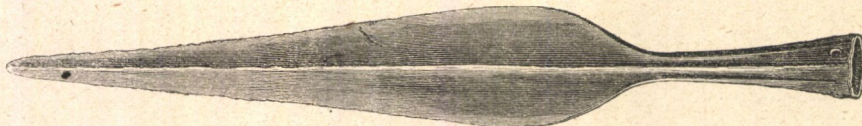
magyarázható a Boiok szomszédságából az etruszk városokkal, mert épen úgy, a mint a kelták hazánkban a szomszéd Makedon érmekeket utánozták, melyek az egész kelta világban elterjedtek, úgy utánozták az olasz kelták az etruszk ruhakapcsot és karpereczet és azt elterjesztették az Oceántól az alsó Dunáig.

V. A KELTA LÁNDZSAHEGY, VÁGÓKÉS, NYILHEGY, TŐR.

Magyarország kelta sírjaiban ritkán hiányzik a kard mellől a lándzsahegy, nyilhegy, tör és vágókés. A vas lándzsahegynak hosszú lapos széles nyílása van, hogy erős fanyél illjék bele. Muzeumunkban több ily lándzsahegyet láthatunk, melyek közt legjellemzőbbek a szobi, pilinyi s aszódvidéki. A kelta tör alakja egészen eltér a bronzkori törtől, mely-

Szobi vágókés.

Szobi lándzsahegy.

nél keskenyebb és hegyesebb; a nyilhegynak nagy horogalakú két szárnya van, a vágókés alakja szintén sajátos, különösen a rövid meggömbült nyél; hasonló fegyverek Angol s Franciaországban, Svajcban és Halstadtban s Spanyolországban fordultak elő, sőt Karpannos dodonai leletei közt is találunk egy ily fogadalmi vágókést, melynek alakja semmiképen nem görög. Kelta sisak, minő a Szt-Germaini muzeumban, a Louvreban és Münchenben több példányban látható, Magyarországon nem találtatott eddig.

VI. A KELTA TORQUES.

Az arany torques azon nyaklánc, mely megcsavart vastag arany sodronyból készült, s a kelták kedvencz ékszere volt, ezt látjuk a haldokló viador nyakában, ezt említi Livius és Polybius, mint a kelta vitézek jellemző ékszerét, ezt veszi le Manlius a párviadalban megölt Gallus vezér nyakáról és elnyeri a Torquatus melléknevet, ez díszíti Scipio Nasica diadalmenetét. Blackie az edinburgi tanár a Vigna Amandolaféle sarcophagjáról írt értekezésében*, összekereste a régi írók minden helyét, hol a torquesről szólanak, s azt találta, hogy ez mindig a Gallusoknál említettik, egyetlen egy szövegre akadt csak, melyben az ily nyakék germán népeknél is fordul elő. S csakugyan az arany torques eddig kizárólag Francia- és Magyarországon találtatott, ellenben ezüstsől és bronzból a Némé-

* Annali dell Istituto 1831. 307.

teknél és Skandinávoknál is, ezeknél azonban a csavarás másforma mint az arany torquesnél. Muzeumunkban 1878-ig csak egy ily arany nyakláncz létezett, mely Miaván találtatott azon kárpát passusnál, mely Csehországba a régi Boiok hazájába (Boiemum) vezet, ez is ki volt egyenesítve, s három darabra törve, ugyanazért Romer hajtűnek tartotta, s mint ilyet rajzoltatta le; ez idén azonban a fokorui kincscsel 17 torques jutott a muzeum birtokába különböző nagyságú és súlyú, de egyforma alakú, végén vékonyabb, közepén vastagabb, holott a miavai gombalakban végződik. A czófalvi nagy aranyleletnél is előfordult egy ily kiegyenesített torques, melyet zabolának tartottak, hasonló kiegyenesített ezüst torques muzeumunkban is találtatik, úgymint több torquis alakú ezüst nyakláncz, melyekről nem lehet biztosan állítani, hogy kelta eredetűek, mert nem annyira csavartak, mint inkább fonottak vagy kivésettek.

VII. A KELTA KARPERECZ.

A fokorui leletnek egyik kiváló kincse a két nehéz arany karperecz, melynek mind-egyik vége két sodronytekercsben (spiral) végződik. Egészen hasonló alakban, de valamivel könnyebb és választékosabb a három acsádi arany karperecz, melyeknek ketteje B. Vécsey József ajándéka, a harmadik Bécsben vétetett. Ezeknél is még finomabb a bárányhegyi karperecz, mely szintén vétel útján került a muzeumba. Midőn hazánkban talált e hat karpereczet a Trocaderoiban kiállítottam, azt találtam, hogy ezeknek még választékosabb két párja, francia leletből, az egyik Gréau gazdag gyűjteményéből, a szomszéd üvegszekrényben ki van állítva. Ennél erősebb bizonyítvány alig kell, hogy ez alakot keltának állítsuk, s elhigyük, miszerint a francia- s magyarországi kelták közt meg nem szakadt az összeköttetés.

A babos bronzkarpereczek és nyaklánczok, melyek több változatban a francziaknál úgy mint nálunk is találatnak*, kétségkívül szintén a kelta korba sorozandók. Baye őket etruszk eredetűeknek tartja ugyan, de a mint már a ruhakapsoknál említők az etruszk stíl reminiscenciái a keltáknál az Etruszkok szomszédságából és civilizatiójok magasabb fokából természetesen kimagyarázhatók. Muzeumunkban is találatik egyébiránt egy ily alakú díszített karperecz, minőt Lindenschmied etruszknak állít, pedig díszítéseinek stíjében tökéletesen megegyez egy részről a La Tènei díszítményekkel, másrészről azokkal, melyek az angolországi kelta emlékeket jellemzi.

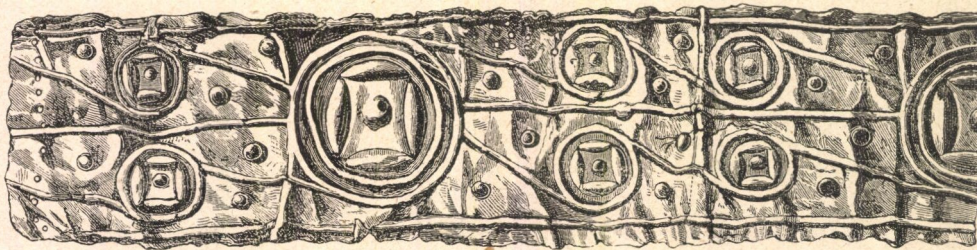
A kelták korából valók továbbá még azon üvegkarpereczek is, melyek francia s magyar sírleleteknél fordulnak elő, hasonlók azokhoz, melyek afrikai vad népeknél máig is előfordulnak.

VIII. A KELTA ÖV.

Kelta öv eddig nálunk csak egy találatott, még pedig aranyból a fokorói kincscsel, díszítményei megegyeznek Karapannosnak egy dodonai övével bronzból, és némely

* Lindenschmidt Alterthümer I., VI., 3. IX. 1. tábla. II. V. 1. tábla VI. 2. tábla. XII. 4.

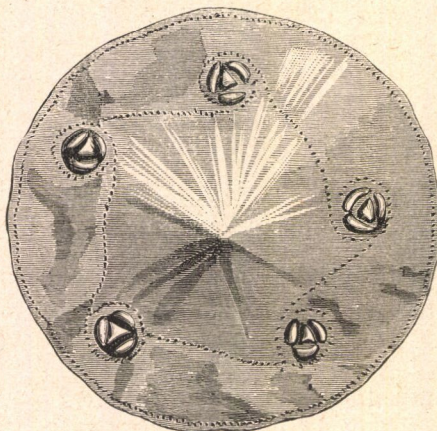
Halstadtban talált bronzöv rajzával, melynek kelta eredete szintén nem szenved kétséget, hiszen Báró Sacken is, a halstadti temető leletek óvatos leírója hosszú okoskodás után végre csakugyan azon meggyőződésre jut, hogy e temető a kelta Tauriskoké, körülbelül a harmadik századtól az elsőig, K. e. mindenesetre azonban megelőzi a római foglalást. A fokorui kincsesel még egyéb ékszerek is találtattak: arany gombok nagyobbak és kisebbek, s arany boglárok, melyeknek díszítései hasonlítanak az övdíszítményekhez. Megjegyzendő, hogy mindazon ékszerek, melyeket említettünk, tiszta sárga aranyból készítvék; a vaskori kelták ismerték tehát az aranyt az ezüstitől való elválasztását, holott a bronzkori

Aranyöv, fokorúi lelet.

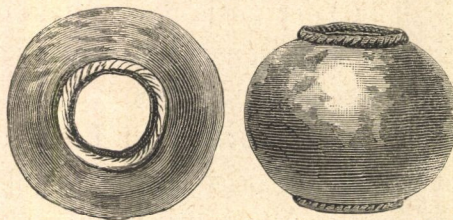
Arany torquestoredék, fokorúi lelet.

Fokorú aranygomb felülről.

Fokorú aranygomb oldalról.

Fokorú aranygombok.

arany leletek nálunk mindig halvány aranyból valók (electrum), melyben az ezüst nincs még elválasztva az aranytól, s vegyszeti elemzésnél azonosoknak bizonyúlnak a Vöröspatakon és Nagyágon mostanáig előforduló természetes aranynyal. E tapasztalásnál fogva is vaskori kelta eredetűeknek tekinthetjük azon kerék aranylapokat is, melyeknek közepén három kivert dudor emelkedik, s karimájuk hol két hol három kivert gyöngyosorozattal ékes, két helyütt ki vannak lyukasztva, hogy felvarrathassanak. Eddig nyolcz ily aranylapot ismerek, kettő Ausztriában az úgynevezett Lange Wandnál találtatott, melyek közül az egyik a bécsi Antiken-Cabinetbe, a másik a muzeumunkba került; kettő találtatott Csep-

pinben Szlavoniában, most Berlinben s muzeumunkban; egy Szombathely táján, mely a szombathelyi muzeumba került; végre három ismeretlen lelhelyről muzeumunkban látható. Ezen mind súlyoknál mind terjedelmüknél fogva értékes ékszerek bizonyítják a keltáknak a régi írók által többször említett fényűzését, különösen arany ékszerekben. Ily fényűzés mindig rendezetlen állami állapotoknak s a biztonság híjának jele, mert oly országokban, hol a gazdagságot nem lehetett gyümölcsöző módon befektetni s oly időkben, midőn a népek folytonos háborúban éltek, kincseiket pedig erős szekrénybe el nem zárhatták, a természeti ösztön is arra viszen minden embert, hogy felesleges vagyont tömör arany alakban testén viselje, hol azt, ha kell, meg is védi; míg a görög és a római aranyával földet, házat s rabszolgát vásárolhatott, ékszereit pedig elzárhatta, s ezeket ugyanazért nem szerette nehéz tömör, hanem inkább művészet által nemesített alakban, mely a belértéket jóval meghaladja. A középkorban is minden nemes családnak több ékszere, aranya és drágaköve volt, mint jelenleg, mert ez habár holt, de mégis szükség esetében használható tőke, melyet a török, vagy német elől el lehetett vinni, és azért sokszor biztosabbnak tartották, mint az ellenség pusztításának s elkobozásának kitett földbirtokot.

IX. EGYÉB EMLÉKEK A KELTA KORBÓL.

A felhozott fegyvereken s ékszereken kívül a kelta korba sorozandók még mindazon emlékek, melyek vagy kétségen kívül etruszk készítmények és a kelta törzsök közt Olaszországból terjedtek el, vagy pedig az etruszk művészetnek barbár utánzásai. Bronz Triposzokat és Oinochoéket, vagy agyag etruszk díszedényeket, az etruszk ipar fénykorából, minők Francia- és Németországban kelta sírokban találtattak, eddig nem fedeztünk fel hazánkban; ellenben kivert bronzból készült edények, melyeknek némely része még az őskorban megsérült, és sokkal durvább módon javított ki, nálunk is fordultak elő. A kijavítás ügyetlensége biznyságul szolgál, hogy birtokosaik nem voltak készítőik, s hogy ezen emlékek be lettek hozva az országba, valószínűleg Etruriából, hol a kivert munka otthonos volt. Ily edények nagy számmal fedeztetek fel, különösen a halstadti temetőben, s Dél-Németországban nem ritkák. Nálunk csak a hajdú-böszörményi leletnél jöttek napvilágra, még pedig bronz *kardokkal együtt*, melyek a vaskort megelőzik, tehát a kelták uralmát néhány századdal a makedoni Fülöp koránál is előbbre teszik. Ezen edények azonban díszítményeikben annyira egyszerűek, hogy eredetöket az etruszk ipar kezdetleges idejébe kell tennünk, legalább is a hatodik századba K. e. Vannak azonban nálunk egyéb etruszk műiparcikkek is, melyek későbbi időben hozattak be Etruriából, ilyen például a zólyomi lózabla az erdélyi muzeumban, melynek hasonmása Olaszországban találtatott. Szintén az Etruszk befolyásról tanuskodnak még azon ember- és állatszobrocskák, melyek úgy Halstadtban, mint hazánkban többször találtattak, s Felső Olaszországban is gyakoriak, ezek mind barbár utánzásai az ó világban oly divatos etruszk szobrocskáknak; köztük első helyet foglal el a Judenburgban (Stiriában) talált szekér, mely többször adatott ki; hasonló hozzá a nagy-szebeni, mely most a bécsi Antikenkabinetben őriztetik, ilyenek azon hosszúszarvú

bronzökrök is, melyek muzeumunkban láthatók. A M. N. Muzeum lovagja s különösen az erdélyi muzeum sertése, mely a kelta pénzekben oly gyakran fordul elő, s a mint látszik a kelta nép emblemája volt, csak úgy mint a nöstény farkas a rómaiaké, a borjú az italikoské, mind etruszk művészetre utalnak. Ide tartozik még a Kállay Béni birtokában levő bronz-zerge, a muzeum öze s hattyúja, B. Nyári Jenő farkasa s egyéb elég idomtalan szobrocska köz- és magángyűjteményekben.

Igyekeztünk a hazánkban előforduló legjellemzőbb kelta típusokat összeszedni és előadni s az által hozzájárulni azon kísérlethez, melylyel Kemble és Francks a Horae ferales XIV.—XX. tábláján, 162—201 lapjain a legfőbb kelta típusokat, különösen azokat derítették fel, melyek Angolországban találtattak; e tanulmányozás azonban más tekintetekben is nevezetes eredményre vezet. A kétségtelen vaskori kelta típusok t. i. szorosán függenek össze a késő bronzkori emlékekkel, mert úgy a magyarországi, mint a svájci, a felső-olasz, dél-német, francia és angol kelták azon átmeneti korban is éltek még, melyben a vas a bronzt lassan-lassan kiszorította; legtöbb kelta sírokban, különösen a Tauriskus Halstadtban, a boii Certosában és Marzobottóban, Gólaseccában, Villanovában a vas és bronz vegyesen kerülnek elő, néhol a bronz gyakoriabb, máshol a vas uralkodik, az alakok azonban mind a két fémbe azonosak. Úgy hisszük, hogy ezen körülmény vezethette tévútra némely francia tudósokat, kik Franciaországban, s néhány német régészt, kik egyáltalában tagadják a bronzkort és a vasnak ismeretét nem akarják későbbinek elismerni, mint a bronzét. E tudósok azonban megfélemlítkeznek arról, hogy míg a bronzkori típusok, a hibásan úgy nevezett pálistabok és celtek, csak kivételesen találhatunk vaskori s az átmenet korából való kelta sírokban, a kelta típusok soha nem találhatunk a régibb bronzkori leleteknél. De Lindenschmied s barátja Cohausen és Hostmann, egyáltalában eltagadják a magasabb féműipart az Alpeseken túl fekvő országokban, azt tartván, hogy csak a legdurvább eszközök készültek ottan, s minden kard, minden finomabb csakány, minden korona s fibula Etruriából vitetett Német-, Francia-, Magyar-, Dán-, Svéd-, Angol- s Írországra. E nézetnek alapjául hozzák fel, azon számos kétségtelen etruszk műveket, melyek Francia, s főleg Dél-Németországban s a Rajna vidékén ástak ki, továbbá némely edényeket és szelenczéket, melyeknek típusa etruszk. Ily hypothesis azonban oly gyári viszonyokat tételez fel, minők az etruszk őskorban lehetetlenek, oly gyárat t. i., melyek kizárólag Magyar-, másokat, melyek Németország, ismét, másokat melyek a Skandináv észak, s végre olyakat, melyek Angol- és Írhon számára készítették volna kiviteli czikkeiket, mert a szorosabb vizsgálat kimutatta, hogy mindazon országoknak vannak különös bronzkori típusai, melyek más vidéken nem fordulnak elő. Kivételt épen Németország képez, mert itt két-három áramlat találkozik s külön sajátos típusok nem akadnak sehol. A magyar bronzkori kard, fibula, kézvéd és fokos sajátos alakúak s nem hasonlítanak sem a skandináv, sem az angol kardokhoz, ruhakapesokhoz pajsokhoz és fokosokhoz, mindez országoknak van egy bizonyos stílje díszítményeiben is, mely eltérő a többiektől, mind a mellett, hogy néhány kevészámú egyszerű forma mindenütt fordul elő. Ugyanazért az őskor történelmi régészet egyik nagy feladata, mely a legközelebbi időben várja megoldását, meghatározni minden országban a sajátos típusokat, mit Magyarországra nézve Hampel József tanár sok sikerrel kísérelt meg. A kelta régiségek e tekintetben eltérnek a bronzkori régiségektől; a kelta nemzetnek hasonló, sőt többnyire azonos típusai vannak Francia-, Angol-, Dél-Német- és Magyarországon,

Olaszországban és Svájcban, természetesen tehát, ha ezeket is a bronzkori leletekhez számítjuk, hogy könnyen elvesztjük szemünk elől a bronzkori típusok nemzeti sajátosságait s különbségeit, melyek az általános csoportozásnál csak kivételként tűnnek fel.

A kelta törzsek nyelvegysége, gyakori szövetkezése, egymásközi kereskedelmi összeköttetése s a közös eredet emlékei, mely a mondákban is fennmaradt, elégségesen magyarázza ki a kelta fegyverek, ékszerek, házieszközök hasonlatosságát egész Közép-Európában, szomszédságuk pedig a náluk míveltebb Etruszkokkal alkalmasakká tette őket arra, hogy az etruszk műipar czikkeit, hol utánozzák pl. a ruhakapcsokat s karpereczeket, hol pedig a keltalakta vidékeken elterjeszszék, mint a díszedényeket, melyek Németországban, nálunk, s francziáknál időnként találtak. A boiok fővárosa, Bononia (Bologna) eredetileg az etruszkok Felsinája, gazdag művelt község volt, melyben a fémipar gyakorlatát a kelta foglalat el nem nyomta, a mint azt azon nevezetes leletek bizonyítják, melyek újabb időkben oly föltűnést gerjesztettek. Itt találkozott a kelta s etruszk művelődés, innét terjedtek el azon etruszk díszedények, háromlábak, és szobrocskák, melyek Németországban itt ott-felásattak, innét jöhetett azon 12 styriai sisak a bécsi Antikenkabinetbe, melyeknek egyike etruszk felírással el van látva. Itt tanultak a kelták magok is szobrocskákat, habár idomtalanokat, készíteni, minők a magyar muzeumban, a grätziban, a bécsi Antikenkabinetben s egyéb gyűjteményekben őriztetnek, mert a kelta nép tanulékony volt, a cultura könnyen ragadt rá, Franciaországban utánozta Massilia érmeit, hazánkban a philippeusakat, a Pó mellett az etruszk iparczikkeket. A mennyiben pedig művelődése alacsonyabb fokon állt, mint etruszk szomszédjáié s ellenéé, annyiban magasabbra emelkedett a szomszéd germán népek ipara felett, kikkel északon határos volt; mi természetesebb tehát mint, hogy ezek ismét a keltákról vették át a míveltebb élet eszközeit, a torquest, az ékszereket s edényeket, de éppen úgy, mint a kelták az etruszk formáknak saját nemzetiségök bélyegét adták meg, úgy megadták azt a germánok is a kelta típusoknak, csak a Skandináv észak maradt érintetlen a kelta befolyástól, itt a bronzkori művelődés tovább tartott s függetlenebbül fejlett ki, mint a déli részekben.

Hibás tehát a keltákban barbár népséget keresni, holott ők tanulékony, éleseszű népek voltak, melyekre az etruszk, görög és római cultura erősen hatott, valahányszor evvel mint szomszédok, mint ellenségek, mint zsoldosok érintkezésbe jöttek. Ők voltak a magasabb művelődés közvetítői északi és keleti szomszédjainknál, ők a barbár germánok első tanítóit, ők vetettek véget a bronzkornak egész Közép-Európában, körülbelül az V-ik században K. e., midőn a míveltebb etruszk római s görög világgal a Pó vidékén, Massiliában s a Duna alsó partján találkoztak s valószínűleg tőle tanulták a vas készítését s használatát. Ez azonban a kelta kor későbbi szaka, miért is Francks az általa leírt emlékeket azon szóval jelzi, «late Celtic implements.» Valjon a kelták első megjelenése Európában a bronzkor kezdetével esik-e össze, azt eddigelé sem nem állíthatjuk, sem nem tagadhatjuk; figyelemre méltó azonban, hogy a nyelvészet azt tartja, miszerint a kelták régebben szakadtak el az anyanép bölcsőjétől, mint a rómaiak, a görögök, a germánok s a szlávok a földíró pedig támogatja azon nézetet, mert ők lakják Európa legnyugatibb részét, mint az anyanéptenger legszélsőbb tehát legrégebb hulláma, melyet a következő népáradások a földrész széleig toltak elő.

Az ősrégészeti tanulmányok eredményeként tehát mindenesetre feljegyezhetjük,

hogy a magyarországi vaskor s átmeneti kor, az érdi, hatvani, gödöllői, szobi, szécsényi, dolányi, fokori, acsádi leletek s a pilinyinek egyrésze a kelta uralomnak emlékei Magyarországon, mely legalább is a makedoni Fülöp idejétől a negyedik század első felében a római császári időkig tartott; tehát mindenesetre oly soká, mint a római uralom a dunántúli részeken, s tovább mint az avaroké. Nemcsodálkozhatunk te hát, ha a magyar foglalás előtti időkből régiségeink nagyobb része e három nemzet emlékeiből áll, s hogy ezek tartósabb nyomot hagytak hazánkban, mint azt történetíróink elismerni szokták. Magyarország történelméből ép oly kevéssé szabad kihagyni a keltákat, mint a rómaikat és az avarokat.

Pulszky Ferencz.